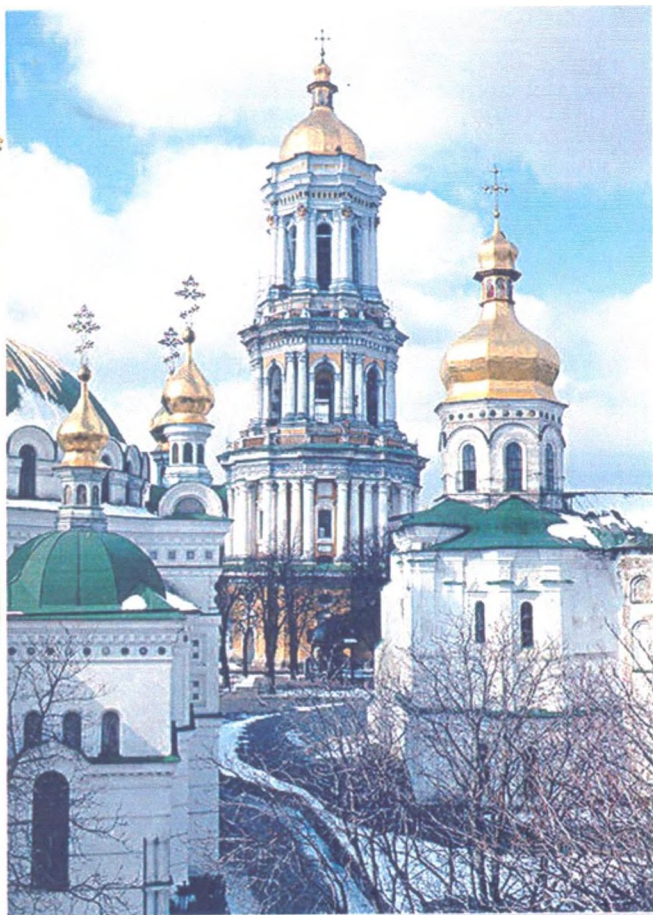


94(477)(082)  
У45



УКРАЇНА:

минуле і

сучасність



часи, так і під час війни. Проявляється у різних формах (пасивного співробітництва, активного співробітництва) для досягнення тактичних, нерідко протилежних цілей.

## ПІДГОТОВКА ДО ПРАЦІ І РОЛЬ "СРОДНОСТИ" В ЖИТТІ ЛЮДИНИ В СПАДЩИНІ Г.С.СКОВОРОДИ

*Шевченко П. І.*

*Криворізький державний педагогічний університет*

Григорій Савич Сковорода - великий український філософ, гуманіст, просвітитель, поет, педагог українського народу. Г.С.Сковорода народився 3 грудня 1722 року в селі Чернухи Лубенського полку на Полтавщині в сім'ї малоземельного козака. Початкову освіту здобув в початковій школі в Чернухах, а потім навчався в Києво - Могилянській академії з 1738 р. до 1750 р., з перервою 1742 - 1744 рр. /коли Сковорода виступав у придворній капелі в Петербурзі/. В 1750 - 1753 роках він перебував в Угорщині, а після повернення рік працював викладачем поезії в Переяславській семінарії.

З 1754 по 1759 р. був домашнім учителем в селі Ковраї у поміщика Томари. З 1759 року Г.С.Сковорода працював майже десять років з переривами викладачем Харківського колегіуму, де викладав мови, поезію, етику. Його концепція моралі принципово розходилася з державними догмами, тому він був звільнений від викладання. Останні 25 років Г.С.Сковорода - мандрівний Філософ. Помер Г.С.Сковорода 9 листопада 1794 року в селі Іванівка /зараз село Сковординівка Золочівського району Харківської області/.

Життя і діяльність Сковороди припадають на період ХУШ ст. і пов'язані з тими соціально-економічними і культурними перетвореннями, які проходили на Україні. Це розпад феодального і зародження капіталістичного суспільства. Він різко засуджує соціальний гніт не тільки феодальних, але і

капіталістичних відносин. Сковорода виступає на захист вільного розвитку людини відповідно до її схильності до "сродной" праці /Л.-С.ІІ/.

Це був перехід від релігійних уявлень про богом дане життя людині і суспільству, про первородний гріх і вічність страждань на землі від уповання на потойбічне, небесне, позбавлене земних мук, буття, - до нових, прогресивних суспільних уявлень, до антропологічної, натуральної інтерпретації людського ества, до розуміння того, що працею визначається сутність людини, що праця є єдиним твердим ґрунтом розумного суспільного устрою, до визнання необхідності перебудови суспільства на засадах свободи і справедливості /2.-С.12/. Заслуга Г.С.Сковороди полягає і в тому, що він намагався відірватися від релігійного світорозуміння, від послідовного ідеалізму і вважав матерію, матеріальну природу вічною, ніким не створеною і не знищеною. Це був великий крок в історії української філософської думки.

У розв'язанні основного питання філософії Г.С.Сковорода був ідеалістом пантеїстичного забарвлення. Але у нього проявлялась і досить сильна матеріалістична тенденція, яка наближалася до визнання вічної матерії. "Весь мір, - пише Сковорода у трактаті "Начальная дверь ко христіанському добронравію" состоит из двух натур: одна - видимая, - другая - невидимая" /3.-С.47/. Під "видимою натурою" Сковорода розумів предмети та явища матеріального світу /"вещество или материя, земля, плоть, тень й проч."/, "невидима натура" - це Бог, дух, розум, істина.

У діалозі "Потоп зміин" Г.С.Сковорода викладає своє вчення про "три світи". Перший - це загальний, "обительний", "великий світ" /макрокосм/. Він складений "из безчисленних миров", в ньому "все рожденное обитает". Два інших - це малі світи: мікрокосм, тобто людина та символічний світ - Біблія, а також міфологія та народна мудрість /3.-С.47/. Таким чином, перша "видима натура" згідно зі вченням Сковороди, - це речі та явища матеріальної дійсності, друга - духовне начало, ідеальна

сутність, внутрішньо притаманна речам закономірність, "истина", яку ще називають "формою". Вони всюди супроводжують одна одну як тінь будь-який предмет у сонячну погоду. В цьому пантеїзм Сковороди, цим ще пояснюється думка про вічність і нестворюваність матерії.

Теорія "трьох світів" та "двох натур" знайшла своє виявлення в прогресивній гносеології Сковороди, що безпосередньо була пов'язана з його етикою та педагогікою.

Слід підкреслити, що в теорії пізнання мислитель виходив з принципу, що світ безумовно пізнається. Вихідним пунктом теорії пізнання Сковороди є самопізнання, яке досягається за допомогою почуттів і розуму. Щоб розкрити сутність світу, необхідно на думку мислителя, спочатку пізнати себе самого, оскільки людина є частиною великого цілого - природи, макрокосму. Істини можна досягти лише на основі діяльності мислі, що спирається на дані почуття. Досягнення в галузі пізнання повинні служити завданню визначення правильного шляху в житті з тим, аби за допомогою праці, яка "всякому благу отец", знайти своє місце в суспільстві і принести йому найбільшу користь. Питання самопізнання спеціально розглядаються у двох творах Сковороди: "Симфонія, нареченная книга Асхань" та "Наркісс" /З. -С.49/. Г.С.Сковорода в центр своєї Філософської системи поставив людину, її реальні потреби і прагнення, а у галузі теорії пізнання виходив з необхідності озброїти людину засобами, які забезпечували б їй щасливе і розумне життя.

Сформульований Сковородою принцип "сродности", пов'язаний не тільки з теорією "природного права". Він впливав і з ідей народної педагогіки, за якими, виховуючи дітей, слід насамперед зважити на їхні природні можливості і нахили. "Яким у колицку - таким у могилу", "коли корова, не надівай сідла", "не в кожній воді мило розпуситься" - такі й подібні перлини народної мудрості не могли пройти мимо уваги Сковороди.



Вся система педагогічних ідей Сковороди пройнята ідеєю народності. В цьому Сковорода був певною мірою попередником таких видатних педагогів, як О.В.Духнович і К.Д.Ушинський, які також гаряче відстоювали ідеї народності школи і виховання /2.-С.13/. Ідея народності виховання, взята в цілому, не була, звичайно, у XVIII ст. новою для вітчизняної педагогічної думки. Ідеєю народності виховання була пройнята педагогіка братських шкіл. Значну увагу народності приділяв великий чеський педагог Я.А.Коменський. Український народ дивився на школу як на одне із знарядь боротьби за свободу. В дусі цих традицій був вихований і Г.С.Сковорода, який доводив що правильне виховання криється в природі самого народу, як вогонь і світло в кремені.

Сковорода шукав відповідей на корінні питання педагогіки насамперед у досвіді народного виховання. Він високо цінував ідеали народної педагогіки. Народний герой - це людина праці, людина благородних поривань, високих моральних та інтелектуальних якостей, людина, яка пристрасно прагне пізнати навколишній світ і пізнати самого себе. Народна педагогіка підказала Сковороді не лише мету, а й зміст, основні принципи і засоби виховання - виховання нових щасливих людей. Використовуючи народні традиції, Сковорода надавав великого значення родинному вихованню. Природними вихователями народна педагогіка вважає батьків, які повинні дбати як про народження дітей здоровими, так і про належне виховання їх. Ця думка знайшла своє втілення в багатьох українських прислів'ях: "Не той батько, що породив, а той, що до ума довів", "Умів народити, уміє і навчити" та інші. Сковорода виніс ці думки з народної гущі, з народного досвіду і використав їх у своїх творах.

У притчі "Благодарний Еродий" просвітитель пише: "... сами нас воспитали родители... Он сам великий к сему охотник, а мати ему во всьом последует. Он славословит, что две суть главния родительския должности сии: "Благо родить и благо научить" /5.-С.144/. В цій же притчі він з великою симпатією

змальовує результати виховання завдяки відповідальному ставленню батьків до виконання своїх обов'язків. А тих, що "ни благо родил, ни благо научил", він називає "полуотец" і "полу-мати".

Як справжній народний педагог, Сковорода широко використовував у своїй роботі з дітьми народні пісні, прислів'я, байки, народні ігри, що мають для дитини велике пізнавальне і виховне значення.

Ідея народності науки впливала у Сковороди з його демократизму, з його вимоги рівної для всіх освіти. Наука повинна стати доступною для всіх, вона має служити народові, а не бути в розпорядженні "шайки вчених» /2.-С.61/.

Іронізуючи над зарозумілістю дворянства, просвітитель рішуче відкидає їхні мудрування про те, то простий народ. мовляв, "чорний", нездібний. Як же, зазначає він, із утроби "чорного" народу вилупилося "біле" панство.

Відзначаючи велику силу виховання, Філософ водночас вважає, що навіть найкраща система виховання не може замінити розуму людини і її "сродности". Принцип "сродности" є серцевиною педагогічних поглядів Сковороди.

Головні завдання виховання - всебічна допомога виявленню "сродности", забезпечення успішного розвитку внутрішніх здібностей людини, насамперед - здібностей розуму. Різко критикуючи авторитарно-схоластичне виховання, Сковорода визнавав лише таке виховання, яке може розкрити "сродность" людини, розвинути її розум і спрямувати її діяльність на благо розвитку суспільства. Сковорода ставив питання про необхідність докорінної перебудови змісту освіти. За його глибоким переконанням слід вивчати лише прекрасне, лише те, що потрібне людині для пізнання нею самої себе і навколишнього світу для щастя, для праці, для боротьби. "Пам'ятай, - писав він М.Ковалинському. - що наше життя - це безперервна боротьба", в якій необхідні знання як "зброя мудрості". Треба знати те, що допомагає "разуметь исту щастія", треба "учить о мире, щастіи й премудрості" /2.-С.104/.

Трудовий народ завжди високо цінував освіту. "Вчення – світ, а невчення – тьма", "без наук – як без рук", "вік живи, вік учись" – говорить народна мудрість. Сковорода закликав шанувати таке ставлення до освіти. Філософ, розв'язуючи проблеми змісту освіти, виходив із принципу народності: освіта повинна бути народною, якнайкраще служити народові.

Г.С.Сковорода хвалив мову рідного народу, широко користувався нею при спілкуванні з селянами, часто вживав її з навчальною метою. М.Ковалинський свідчить: "Как он писал для своей стороны, то и употреблял иногда малороссійские наречия и правописание употребляемое в произношении малороссійском: он любил всегда природный язык свой"/2.- С.105/.

З великою повагою ставився Сковорода до російської мови. Цінував він також нові іноземні та стародавні – грецьку і латинську мови. При навчанні дітей вимагав використовувати усну народну творчість, художню літературу, філософію.

Г.С.Сковорода рекомендував "изобильно вкушать" точні науки:

математику, фізику, механіку, хімію, астрономію, а також географію і економіку. Він звертав увагу на те, що необхідно вивчати "грецькі музи": музику, співи, малювання, без яких не можна відчувати краси природи і людського життя. Учитися, розвивати розум – це означає, за Сковородою, черпати знання з книг, пам'ятати при цьому, що найбільш повчальною книгою, найголовнішим джерелом знань, книгою книг науки є саме життя. "Возри мір сей. Взглянь на род человеческий. Он ведь есть книга, книга же черная, содержащая беди всякого рода аки волни, встающія ... на море. Читай ее всегда и поучайся..." /2.- С.107/. В процесі навчання необхідно також виховувати, формувати високу моральність у дітей, пов'язувати знання з практикою, з життям, "что полезно знать, каким образом делается дело, если ты к тому не привык? Узнать не трудно, а трудно привыкнуть. Наука... не в знании живет, но в делании" /2.- С.109/.

В своїй педагогічній діяльності Сковорода широко використовував такі педагогічні принципи: доступність, наочність, систематичність, послідовність, індивідуальність, ґрунтовність; розвивав інтерес до знань та ін. Значне місце в спадщині Сковороди займає і проблема методів навчання, які він намагався урізноманітнювати.

Майже через всі твори Сковороди проходить ідея праці в житті людини. Народний ідеал виховання за всіх часів історичного розвитку суспільства був тісно пов'язаний з підготовкою підростаючих поколінь по праці. Для народу праця завжди виступала не тільки як категорія економічна, а й як категорія моральна і педагогічна. Слід відмітити, що принцип "сродности", спорідненості мав велике значення для дальшого розвитку передової педагогічної думки, так як він орієнтував на різносторонній розвиток природних задатків людини у процесі навчання і виховання. Тільки споріднена праця, праця за особистими здібностями, нахилами і уподобаннями розкриває, як вважав Сковорода, перспективи особистого і загального щастя людей, створює відповідні можливості для вільного і гармонійного розвитку кожної особистості.

В творі "Разговор, називаємий Алфавіт, или Букварь мира" Сковорода глибоко і всебічно розглядає питання про значення "сродной" праці для досягнення щастя. З позиції визнання "сродной" праці як головної умови щастя він різко критикує жадобу до збагачення і влади, зловживання з метою одержання прибутків і слави. "Несродность" на його думку, є причиною несправедливості, злочинності і зла. Мислитель закликає людей пізнавати свої природні схильності і жити в згоді з натурою, що є умовами виявлення бажання до праці і насолоди від самого процесу "сродной" праці, а не від його результатів. Вибір занять всупереч "сродности" ні до чого призвести не може.

Сковорода в цьому творі пише: "Некоторий молодчик бил моим учеником. Дитина подлинно рожден к человеколюбию и дружбе рожден все честное слышать и делать. Но не рожден бит студентом. С удивлением сожалел я о его остолбенелости. Но



как только он отрешился к механике, так вдруг всех удивил своим понятием без всякого руководителя" /1. -С.422/.

Трудове виховання підростаючого покоління стояло в центрі уваги всіх видатних педагогів і філософів минулого, в тому числі й Коменського, Руссо, Сковороди. Кожний з них вважав, що праця є неодмінною умовою істинно людського життя, основою суспільного добробуту і що привласнення чужої праці людини людиною - це соціальне зло.

Сковорода вийшов з народу, жив серед простого народу, глибоко шанував людей праці, в своїх творах розвивав ідею трудового виховання молоді. Наша українська етнопедагогіка, як і етно-педагогіка інших народів, всім своїм змістом спрямована на підготовку молодого покоління до активної трудової діяльності. В народі про людей, нездатних до праці склалася приказка: "Ні богіві свічка, ні чортові кочерга". Широкою популярністю серед народу користується пісня-казка про сороку білобоку, в якій працьовитість винагороджується, а ледарювання засуджується, мати виховує у маленьких дітей пошану до праці, до людей праці. Сковорода засуджує неробство, співає гімн праці, гімн скромному трудовому життю, цим самим і трудовому вихованню: "Будь доволен маліш. За многим не гонися. Сети, простерти на лов, - вельми бережися. Я вам предсказиваю - роскошно не жити! На такихих - то всегда запинаят сети". /2. -С.152/. Філософ не тільки використовував народний ідеал виховання в праці, а й збагатив його своїм талантом, звертаючи особливу увагу на задатки, природу людини.

Сковорода доводив, що праця тільки тоді є справді плідною, тільки тоді веде до щастя, коли вона споріднена, відповідає задаткам, нахилам і покликанню кожної людини.

У Сковороди принцип природовідповідності /"сродности"/ виховання набув особливо яскравого соціального звучання. З погляду Сковороди кожна людина має займати певне місце в суспільстві не за багатством чи знатністю, а за "сродностью", тобто відповідно до своїх природних задатків, що виявляються і

розвиваються у процесі діяльності. В багатьох своїх творах Сковорода виховує любов до землеробства, починаючи з дитячих років: "Смотри, когда мальчик, сделал для игрушки воловьё ярмо, налагает его щенкам или котикам, - не сия ли есть тень хлебопашеской в нем души? и не позив ли к земледелию?..." /Л.-С.438/.

Сковорода звертає увагу на те, що кожна людина повинна займатися тим, що дала їй природа "сродность". Він пише: "Прибирайся пахать землю, заготовлять пищу для людей й скотов, водить стада или пчел или что твой в теле господь повелит. Не бойся:

самий в делании твоём труд будет для тебя сладчайший... нежели и самые трудов твоих плоды. Сего ожидает от тебя отечество твоё" /Л.-С.440/. Далі Сковорода відмічає: "... мне мил всяк человек в сродности своей! Не могу довольно насладиться зрелищем, когда он действует, и его действие, как смирна, издает благовоние. И воином кто рожден, дерзай, вооружайся!.. С природою скоро научишься! Защищай земледельство и купечество от внутренних грабителей и внешних неприятелей. Тут твоё счастье й увеселение." /Л.-С.441/. Сковорода підкреслює, що всяка праця корисна для суспільства, але головне, щоб вона відповідала природним задаткам людини "все то сродное, что природное...". Від нього залежить щастя людини, яке знаходиться усередині нас. Нехай ніхто не чекає щастя від високих наук, від посад, від багатства. Ніде його немає. Воно залежить від серця, серце від світу, світ від знання, знання від бога, "что счастье ни от наук, ни от чинов, ни от богатства, но единственно зависит оттуда, чтобы охотно отдаться на волю божью" /Л.-С.417/, підкреслює Сковорода. Він робить висновок, що люди, які вибирають свою діяльність, яка не відповідає їх "сродности" приносять велике зло суспільству.

Сковорода критикував аристократичне виховання, де на перший план ставилися світські манери, французька мова, танці. Він радив вивчати ремесла та землеробство: "Я наук не хую й самое последнее ремесло хвалю" - заявляє він в "Разговоре пяти

путников", а "земледельство вдсятеро лучше тех кручених наук, потому что для всех нужнее" /І.-С.328, 331/.

Безпосереднім суб'єктом виявлення людського щастя Сковорода вважає "внутренний мир, сердечное веселие, душевную крепость". Досягти цього можна тільки тоді, коли будеш слідувати вимогам внутрішньої натури, а внутрішня натура є "сродность" з певним видом праці. Як виразник інтересів селянства Сковорода сенс людського життя бачив в праці, а щастя - у вільній праці по схильності. У філософії Сковороди думка про визначення ролі "сродного труда" в забезпеченні щасливого життя вперше набула значення загального принципу у вирішенні проблеми людського щастя і сенсу людського буття. Благополуччя суспільного життя людей оснований на праці: "Оттуда не уродится труд, если нет охоти и усердия. Где же возьмеш охоту без природы? Природа есть первоначальна всему причина й самодвижушаяся пружина. Она есть мать охоти... Охота сильнее неволи, по пословице. Она стремится к труду й радуется им, как сином своим. Труд есть живой й неусипный всей машины ход дотоль, поколь породит совершенное дело, соплетающее творцу своему венец радости. Кратко сказать, природа запалает к делу й укрепляет в труде, делая труд сладким" /І.-С.418-419/.

В цьому контексті принцип "познай себя" має своїм змістом пізнання своїх природних нахилів до відповідної діяльності. Сковорода розділяє процес праці і результат праці. Результатом праці є продукт споживання, і його призначення є підтримка життя. Насолода процесом споживання не є справжньою людською насолодою. Справжнє задоволення в насолоді самим процесом праці, а його приносить тільки "сродний труд": "Прибиль не есть увеселение, но исполнение нужности телесной, а если увеселение, то не внутреннее; родное же увеселение сердечное обитает в делании сродном. Тем оно слаще чем сроднее" /І.-С.433/.

Таким чином, в своїй філософській концепції "сродного труда" як основи людського щастя. Сковорода з усією

гостротою ставить проблему подолання відчуження праці, перетворення праці в першу необхідність і вищу насолоду. На основі філософського пантеїзму він відстоює омріяну в народі ідею вільної праці за покликанням, праці як внутрішньої вимоги і високої насолоди.

В плані "сродного труда" розглядає Сковорода і проблему рівності. Він визнає лише одну нерівність - нерівність обдарованості і покликання в одному і тому ж виді діяльності, нерівність не соціального, а переважно природного походження. З цієї трактовки і його принцип "неравного равенства". "Бог, - писав он, - богатому подобен фонтану, наполняющему различные сосуды по их вместительности. Над фонтаном надпись сия: "Неравное всем равенство... Меньший сосуд менее имеет, но в том равен есть большому, что равно есть полный" /Л.-С.439/.

Як народний просвітител ь і син свого часу Сковорода не міг піднятися до розуміння матеріально-практичної обумовленості суспільного поділу праці і його опосередкованого відношення до власності. Суспільний поділ праці він намагався перенести на природні якості людини. Виходячи з цієї ідеї, критика соціальних вад направляється ним не по лінії вимог революційних змін існуючої структури поділу праці, а по лінії їх морального удосконалення шляхом переборювання "несродного труда" у всіх сферах суспільної діяльності. Він підкреслює, що "несродний труд" - кінцеве джерело всіх суспільних вад.

"Кто умерщвляет науки й художества? Несродность. Кто обесчестил чин священнический й монашеский? Несродность. Она каждому званию внутреннейший яд и убийца... Иди лучше паши землю или носи оружие, отправляй купеческое дело или хуложество твое. Делай то, к чему рожден, будь справедливый й миролюбивый гражданин и довлей". Л.-С.449/.

Подібний підхід тримає в собі висновок про вічність, немінучість існуючого суспільного поділу праці. В цьому історична обумовленість поглядів Сковорода Л.-С.35/. Разом з тим, слід відмітити, що головна критика "несродного труда" Сковородою

була спрямована проти паразитизму пануючих класів, проти перетворення людської діяльності в засіб наживи.

Викриваючи експлуататорів., викриваючи їхню жорстокість, неуцтво, лицемірство, Сковорода приходиться до загального висновку про те, що сучасне йому суспільство - це жадливий світ виснажливої праці трудящих і паразитизму експлуататорів.

Важливою умовою реалізації вищих потенцій як особи, так і суспільства в цілому, за теорією Сковороди є свобода. Свобода - це головна мета, до якої повинні прагнути трудящі люди. Свобода, як говорить Сковорода, є також умовою прискореного і плідного розвитку освіти, науки, культури в інтересах народу. В цьому наочно виявляється гуманізм просвітника, його бажання зробити кожному людину праці гідною її справжнього призначення - бути творцем власного і суспільного щастя. Як демократ Сковорода на перший план висуває хліборобську працю, слідом за нею - "честное ремесло", а також купецьку справу, торгівлю. В новому суспільстві, як його уявляв український філософ, повинно знайти місце і "воинство", що має виконувати функції захисту мирної праці громадян.

Центральне місце у філософській спадщині Сковороди посідає людина праці, то цілком природно, що головну увагу мислитель приділяє аналізу мікрокосму, внутрішньому світу людини, проблемам етики. Вчення Сковороди про етику складалось передусім на основі узагальнення практичного досвіду, життя народу. Етика мислителя пройнята оптимізмом і вірою в краще майбутнє людства. Сковорода підкреслює, що основною категорією етики є щастя людини. Мислитель був переконаний, що його етичне вчення не тільки відповідає на питання, що таке щастя, а й показує практичний шлях до нього. Проблема щастя, пошуку соціальної істини займає центральне місце у творчості філософа /3.-С.56/.

Темі щастя присвячено значну частину збірки "Басни харківські" і цикл діалогів, а саме "Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни", "Кольцо", "Алфавит, или Букварь мира". Сковорода пов'язує щастя з народною мудрістю,



пізнанням людиною своїх нахилів, реалізацію їх у "сродній" праці. Досягти загального щастя, підкреслює Філософ, можна завдяки працьовитості, що праця є внутрішньою потребою людини. "Хіба не приємно працювати, коли ми народжені для цього?" - запитує він. Кожна людина, чи походить вона з трударів, чи з верхів суспільства, повинна працювати відповідно до своїх природних здібностей. "Как практика без сродности есть бездельная, так сродность трудолюбием утверждается" - ось висновок філософа /З.-С.57/.

Глибоке вивчення спадщини Г.С.Сковороди, особливо підготовка молоді до праці і роль "сродности" в житті людини відіграє важливе значення в період реформування середньої загальноосвітньої і вищої школи на сучасному етапі.

### Література

1. Сковорода Г.С.Соч. В 2 т. Т.1. -М.:Мисль,1973
2. Педагогічні ідеї Г.С.Сковороди. - К.:Вища школа,1972.
3. Сковорода Григорій.- К.: Наукова думка, 1992.
- 4.Сковорода Г.С.Соч.В 2 т. Т.2.- М.:Мисль,1973.
- 5.Антология педагогической мысли Украинской ССР.- М.:Педагогика,1988.